

„Könyvet a tömegekhez!”

Fejér megye települési könyvtárainak megalapítása az 1950-es évek elején

Kégli Ferenc

Elhangzott a MKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezete és a Bibliográfiai Szekció VIII. Országos Tanácskozásán Kaposváron, 2001. július 19-én.

Fejér megye települési könyvtárainak megalapításáról – koromnál fogva – nem lehetnek személyes élményeim. Ezért azután a Fejér Megyei Levéltárban és a székesfehérvári Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár irattárában őrzött hivatalos leveleknek és feljegyzéseknek, valamint a témára vonatkozó publikációknak a felhasználásával állítottam össze történetemet. A megyeszékhellyel, Székesfehérvárral nem kívánok foglalkozni, csakis az egykori falvak (közülük többen ma már városok) könyvtári kultúrájának ezt a nem problémamentes, a nyilvános könyvtárak története szempontjából azonban jelentőségteljes időszakát igyekszem bemutatni.

Fejér megyében a könyvtáralapítások időszaka az 1950-1953-as évekre esett, azonban maguk az ese-

mények csak úgy értelmezhetőek, ha ismerjük az indítékokat az odavezető utat és a körülményeket. A munkáspártok egyesülésével 1948-ban létrejött Magyar Dolgozók Pártja célul tűzte ki a régi formák és intézmények megszüntetését – tegyük hozzá, hogy bármi áron. Egyebek mellett a kultúra területén is forradalmat kívánt végrehajtani. A kulturális forradalomnak pedig – amint azt az egykori *Filozófia kislexikon* szócikke megfogalmazta – „*töb-bé-kevésbé rövid idő alatt át kell építenie az egész népművelést, hozzáférhetővé kell tennie a széles néptömegek számára a kultúra legmagasabb rendű vívmányait.*”¹

Csakugyan el voltak teljesen zárva a „széles néptömegek” elől korábban a kultúra vívmányai? Sok

Fejér megyei községbe valóban csak a 1940-es évek végén jutott el a villanyvezeték,² s ekkoriban oktatták kampányjellegű tanfolyamokon sokaknak az írás-olvasás alapelemeit. Igaztalan azonban annak az 1950-es propaganda-füzetnek az állítása, mely a sötétség, a tudatlanság helyének nevezte Fejér megye 2. világháború előtti szellemi állapotát.³

Közkönyvtárak Fejér megye múltjában

Az olvasáskultúra történetére visszapiillantva azt láthatjuk, hogy Fejér megye első közkönyvtárai a reformkorban keletkeztek. Az önkényuralom időszakának átmeneti csöndje után az 1867-es kiegyezés teret nyitott a lakosság szabad (nem politikai) szervezkedése számára. A falvakban, mezővárosokban hamarosan megalakultak a kaszinók, a művelődési egyesületek, az olvasókörök. A könyvtárak felállítása és működtetése a 19. század utolsó harmadától már szervesen hozzá tartozott a vidéki kisközösségek kultúrájához. Természetesen nem mindenkor és nem mindenhol, de egy-egy néptanító, pap, lelkes, vagy könyvszerető egyesületi könyvtáros ténykedése nyomán a vidéki könyvkultúra sok kis szigete jött létre.

Könczöl Imre (akinek egyébként elévülhetetlen érdemei vannak a megye népkönyvtárainak a megszervezésében, a fehérvári városi könyvtár felelésztésében, majd később a megyei könyvtár és hálózata irányításában⁴) számol be egyik visszaemlékezésében arról, hogy szülőfaluja, a Fejér megyei Füle község református elemi iskolájának közel 100 kötetes, igényesen összeválogatott könyvtárából kölcsönözte ki gyermekora első könyvtári könyveit (magyar és külföldi klasszikus írók műveit) az 1920-as évek közepén. Később már a református olvasókör 250 kötetéből is válogathatott, a Hangya Szövetkezet boltjának egy szekrényi könyvtárából

pedig az újabb írók, Márai Sándor, Tamási Áron, Kós Károly, Kuncz Aladár, Gulácsy Irén és a többiek regényeihez fért hozzá. Könczöl megemlíti még a katolikus iskolában helyet kapott kb. 150 kötetes minisztériumi vándorkönyvtárt is.⁵

Füle a megye kisebb falvai közé tartozott a maga 1300 lakosával, iskoláiban és három közkönyvtárában maximum 800-900 kötetel, de például a több mint háromezer lakosú⁶ Lovasberény négy egyesületi könyvtára összesen már kb. 2500 kötetel rendelkezett az 1930-as években.⁷

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, valamint a Földművelésügyi Minisztérium támogatásával a lassú, de folyamatos fejlődés eredményeként az 1940-es évek elejére a vármegye 100 községében 108 népkönyvtárt lehetett összeszámlálni, együttesen kerekén 23 200 könyvvel. E népkönyvtárakon kívül további 118 egyesületi és egyéb közkönyvtár létezett, együttesen több mint 20 300 könyvvel.⁸ Ezeknek az állományoknak egy része a megye területén az 1944. december elejétől 1945. március végéig elhúzódó harcok során megsemmisült. Egy további rész pedig azért szóródott szét, kallódott el, mert a háború utáni időkben a könyvtárfenntartó egyesületek nem tudtak újjáéledni.

A körzeti könyvtári ellátás demokratikus elképzelései

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium új irányítói különös figyelmet fordítottak a falvak korábban bizony alacsony hatékonysággal támogatott népére. A demokratikus művelődési programot kidolgozók egyike, *Sebestyén Géza* minisztériumi osztálytanácsos 1947-ben így látta a helyzetet: „Az a társadalom, amely most születőben van, az egyenjogúság gondolatát minden vonatkozásban érvényesíteni fogja. A legkorszerűbb könyvtári törekvések is abból a szándékból fakadnak, hogy a művelődés eszközeit

mindenütt – a vagyoni, foglalkozásbeli, földrajzi tényezőktől függetlenül – hozzáférhetővé tegyék. [...] Kétféle módon lehet a műveltséget a nép közé vinni. Van egy jóakarató-patriarchális magatartás, ez jótékonykodik. Morzsákat oszt s közben állandóan érzi a maga felsőbbségét, sőt ezt természetesnek is tartja. És van egy demokratikus magatartás, amelynek kiindulópontja az egyenjogúság. Ezek között kell választanunk itt is.”⁹

A minisztérium – a nyugati államok példája nyomán – a körzeti könyvtári rendszert kívánta bevezetni. A rendszer lényege a következő. Egy földrajzi-gazdasági körzet központjában egyetlen, nagy állománnyal rendelkező központi ellátó könyvtár működik. A körzet helyi könyvtárai a központi könyvtártól kapott, mindig változó (egyéni kívánságokat is kiszolgáló) letéti anyagot forgalmazzák. Természetesen a legszükségesebb kézikönyvek állandóan helyben maradnak. A körzeti könyvtár könyvei tehát minden településről hozzáférhetőek, „*ugyanakkor – amint azt Sebestyén Géza megfogalmazta – az egyes állomások nem primitív színvonalon tengetik életüket, hanem feljuthatnak a mindenkori legmagasabb szintre*”.¹⁰

A kistélepülések könyvtári ellátásának ez a formája hazánkban már korábbról ismert volt, a rendszer elemeit fellelhetjük az 1900-as évek első évtizedeiben kidolgozott tervezetekben.¹¹ A 2. világháború utáni polgári demokratikus művelődési program értelmében a kultuszminisztérium szinte azonnal, 1946 őszén szeretett volna három körzeti könyvtárt létrehozni – egyelőre kísérleti jelleggel.¹² Ezt a szisztémát szorgalmazta a közművelődési könyvtárakra vonatkozó, 1947. évi – jogerőre nem emelkedett – törvénytervezete is.¹³

Az 1945 utáni évek bizakodó lendületében úgy tűnt, hogy a körzeti hálózatok hamarosan megszerveződnek. A Sárospataki Szabadművelődési Akadémia 1947. szeptemberi röplapja szerint a minisztérium már el is határozta tíz körzeti könyvtár felállítását.¹⁴ Fejér vármegye kulturális vezetői is ismer-

ték és támogatták a falusi könyvtárügy helyzetét megoldani kívánó országos elképzeléseket. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy az 1947-ben készített hároméves tervükben a következő évre ütemezték be a megye körzeti könyvtárának a létesítését.¹⁵

Könyvtárszervezési mozgalmak a koalíciós években

1947-48-ban azonban még nem kerülhetett sor a helyes elképzelések megvalósítására. A falvakat és kistélepüléseket ellátó körzeti rendszer kiépítéséhez, a központi könyvtárak létrehozásához, személyzetének fizetéséhez, könyvállományának beszerzéséhez s magának a rendszernek a működtetéséhez a demokrácia nem biztosított erőforrásokat. A pártok, a különböző társadalmi formációk valójában abban voltak érdekeltek, hogy kizárólag a saját eszméiket, a saját gondolatvilágukat ábrázoló műveket juttassák el a tömegekhez. Mozgalmaik összehangolatlan akciókhoz vezettek. A különböző szervezetek egymástól független csatornákon küldtek könyvtárakat, könyvcsomagokat, propagandafüzeteket a falvakba, elsősorban a helyi szervezeteik számára. Ennek eredményeként Fejér vármegye községeinek a többségében kisebb-nagyobb, 50-100 kötetes, egymással nem kooperáló gyűjtemény keletkezett a helyi pártszervezetek, a DEFOSz, az EPOSz, az MNDSz, illetve a földműves-szövetkezetek tulajdonában. A vármegyében keringett a kultuszminisztérium által küldött tizennyolc (ötvenkötetes) vándorkönyvtár.

Működtek azért klasszikus értelemben vett népkönyvtárak is. 1949-ben az akkori 96 község közel egyharmada nyilvános könyvtárt tartott fenn, né mely helyen egyesítve a különböző szervezetek könyveit. Száznál több kötetes állománnyal kilenc rendelkezett: legtöbbször, 440-nel Nádasdladány, azt

követte Alcsút 185, Bicske 175 és Pákozd 151 kötetel.¹⁶

(Csak zárójelben jegyzem meg, hogy 1945 után pár évig még megőrződött néhány régi alapítású közkönyvtár; könyveik a közönségtől elzárva várták az elkerülhetetlen kiselejtezést. Ilyen volt például a Bicskei Ipartestület, a Dunapentelei Iparoskör, a Kápolnásnyéki Gazdakör, a Lovasberényi Iparos Olvasókör könyvtára, vagy Mór község régi népkönyvtára.)

Úgy gondolom, hogy könnyen megállapítható: ha a könyvtárügy fejlődése ezt az utat követte volna továbbra is, a falvakban, illetve a pusztákon (a megyében lévő egykori nagybirtokok gazdasági településein) meglévő közkönyvtárak/közkönyvtáracskák többségének sosem lett volna esélye arra, hogy a kultúra alapintézményévé fejlődhessen.

Körzeti könyvtári ellátás „népi demokratikus” módon

A változás – paradox módon – az után következett be, hogy létrejött a szovjet típusú pártállam, Rákosi Mátyás és szűkebb köre teljhatalmával. „*Minél autoritáriusabb egy hatalom, annál erőteljesebben veti be a kultúrát, mint saját eszközét*” – írja Wolfgang Kraus, a Kultúra és hatalom című, magyarul 1993-ban megjelent könyvében.¹⁷ (A „kultúra” fogalmaként ebben az esetben a hatalom ideológiáját dicsőítő művészetet és tudományt kell értenünk.) Krausnak igaza volt. A mi totális államunk számára is fontossá váltak a kulturális intézmények – köztük a közkönyvtárak –, mivel alkalmasnak tűntek a tömegek tudatának a befolyásolására. A körzeti könyvtári rendszerre vonatkozó szakmai elképzeléseket a pártállam a saját igényeihez tudta igazítani, tehát támogatta. A honosítható példa is rendelkezésre állt: a „*Könyvet a tömegekhez!*” lenini jelszó¹⁸ alapján a Szovjetunióban kialakított nép-

könyvtári hálózat, mely a körzeti rendszernek egy állami irányítású, hierarchikus felépítésű, minden összetevőjében ellenőrzött, utasításokkal működtetett változata volt.¹⁹

Ugyanakkor a rendszer technikai-módszertani megoldásai előnyösek voltak a hálózatba tartozó könyvtárak számára:

- ☞ központosított könyvellátás a hálózaton keresztül;
- ☞ a kölcsönzésre szánt letéti könyvállomány folyamatos cseréje, frissítése;
- ☞ gépjármű alkalmazása;
- ☞ központosított könyvtártechnika-szolgáltatások (pl. könyvszekrények);
- ☞ egységesített nyomtatványok és nyilvántartások;
- ☞ a körzeti könyvtárosok központi, illetve a népkönyvtárosok körzetenkénti képzése;
- ☞ folyamatos szakmai felügyelet és módszertani tanácsadás.

A körzeti könyvtárakat önálló, új intézményként hozta létre az állam. Elsőként a veszprémi körzeti könyvtárt avatták fel 1949 tavaszán, és április 24-én már sor került a veszprémi körzet első hálózati végpontjának, a mezőszentgyörgyi népkönyvtárnak a felavatására is. A hálózatok szakmai irányítását közvetlenül a minisztérium (1949 második felétől a Népművelési Minisztérium), illetve az Országos Könyvtári Központ látta el. 1949 végén ez utóbbit a *Sallai István* által vezetett Népkönyvtári Központ váltotta fel.

A székesfehérvári körzet első népkönyvtárai

Fejér megyében 1950. május 21-én avatták föl a Székesfehérvári Körzeti Könyvtárt, mint az ország 13. ilyen típusú könyvtárát.²⁰ A teljes megyét magá-

ba foglaló körzet első népkönyvtárai azonban ekkor már több mint egy hónapja léteztek. Szervezésük még az előző év karácsonya után megkezdődött, akkor, amikor *Horvát Vera*, a Népművelési Minisztérium Könyvtár osztályának új vezetője Fehérvárra látogatott, hogy megbeszélést folytasson Könczöl Imrével, Fejér vármegye népnevelési ügyvezetőjével az első népkönyvtárak és a körzeti könyvtár megalapításáról.²¹

Könczöl a minisztériumi vezetővel történt tárgyalás után nyomban közhírré tette a *Fehérvári Napló* 1950. újévi számában (utólag megállapítható, hogy kissé elhamarkodottan), hogy még január közepén meg fog történni a körzeti könyvtár ünnepélyes felavatása, februárban pedig 23 fiókkönyvtárat létesítenek majd a megye területén.²² Pár nap múlva egy részletesebb cikkben is értékelte a leendő körzeti könyvtár és hálózata jelentőségét: „*Fejér megyében 23 falu dolgozó parasztága jut már a közeli napokban a rendszeres olvasás lehetőségéhez, ismerkedik meg a haladó könyvek hatalmas fegyvertárával. Nem állunk meg félúton, a könyvtári hálózatot mind a megyeszékhelyen, mind az egyes községekben továbbberésztjük. A könyvekből áradó kulturális kincseket a néptömegek kezébe adjuk, hazánkat az olvasott, kulturált emberek országává tesszük.*”²³

A Népkönyvtári Központ a megyei illetékesekre hagyta a falvak kiválasztását, mindössze azt kötötte ki a Népművelési Minisztérium kívánságára/utasítására hivatkozva, hogy az egyik könyvtár az akkor Nagyhantoshoz tartozó Világospusztára kerüljön. A körzeti könyvtár felállítása elhúzódott, így a helyi szervezőmunka Könczölre maradt, aki a politikai szempontokat is figyelembe véve választotta ki a településeket. Ügyelt arra, hogy többségük területén vagy termelőszövetkezeti csoport, vagy gépállomás, vagy állami gazdaság működjön. Volt köztük újonnan alakult telepés község is. Nem vette fel a listájára azokat, ahová nemrég 100-150 kötetes földműves-szövetkezeti könyvajándék érkezett. A kiszemelt települések népnevelési ügyvezetőit arra

kérte, hogy jelentsék neki azt, ha községükben van egy legalább száz kötetet elérő korszerű könyvtár (olyan, amelyik elegendő szovjet és új magyar szép- és szakirodalmat tartalmaz), mert az új könyvtárakat nem ilyen helyekre, hanem oda kívánta küldetni, ahol nem rendelkeztek még megfelelő könyvekkel.

A községi ügyvezetők közül kettő nem válaszolt, őt pedig azt jelezte, hogy van megfelelő könyvtáruk. Kálozon például a tantestületi könyvtár (mely minden bizonnyal a pedagógusokon kívül másoknak is kölcsönzött olvasnivalót) közel 300 kötetet számlált és a földműves-szövetkezet könyvtári állománya is meghaladta a százat. Ezért *Molnár Lajos* népnevelési ügyvezető – önzetlenül – arra kérte a megyei ügyvezetőt, hogy „*a juttatandó könyvtárat olyan községnek szíveskedjék kiutalni, mely jobban rászorul, mint Káloz*”, de természetesen ők is részesedni kívántak a későbbiekben a megyébe érkező könyvekből.

A könyvtárra igényt tartó ügyvezetők jelentésükben tájékoztatták Könczölt, hogy – a pártvezetőséggel és a népművelési bizottsággal egyetértésben – hol jelölték ki a könyvtár helyét és ki lesz a könyvtáros. Többen haláljukat is kifejezték. Például *Gellért József* tanító, a Cécéhez tartozó Hard-pusztai népnevelési ügyvezetője a következőt írta válaszában: „*Boldog örömmel olvastam a 34/1950. sz. leiratában közölt elhatározását, mely szerint Hard-pusztára – még álomnak is merész – 150 db könyvhöz jut. Sohasem mert volna erre senki gondolni. Viszonszól a nagy kitüntetésért, a magam részéről kész örömmel vállalom a könyvtárosi teendők ellátását.*” Alsótöbörzsök eredetileg nem szerepelt a tervben, de *Greschner Jenő*, az ottani ügyvezető, a januári szokásos havi jelentésében külön kérte, hogy könyvtárt kapva bekapcsolódhassanak a körzeti könyvtár hálózatába. Kérése meghallgatásra talált, így a Sárbogárdhoz tartozó külterületi település is fölkerült az alapkönyvtárak listájára.²⁴

A Népkönyvtári Központ csak március első felében küldte meg a népművelési ügyvezetők (ekkor már ez volt a tisztségük megnevezése) címére a könyvszekrényt és a könyvanyag első felét (92 művet) a kölcsönzőlappal, a nyilvántartólappal, a raktári lappal és a letétlappal együtt. A hátralévő anyag március második felében érkezett meg, így a 150 kötetes könyvtárak megnyitására már csak a következő hónapban kerülhetett sor. A Népkönyvtári Központ azt kérte, hogy a könyvtárak hivatalos átadása kapcsolódjék az április 4-ei ünnepségekhez, hogy ez által az aktus megfelelő politikai hangsúlyt kaphasson. (Ez a nap éppen ebben az évben lett „Magyarország legnagyobb nemzeti ünnepe”.²⁵)

Az 1950 tavaszán alapított első 23 Fejér megyei népkönyvtár

Adonyi járás	Besenyő Perkáta
Bicskei járás	Csabdi Kajászószentpéter Szár Tabajd Tordas Vértesacsca
Móri járás	Csákvár
Sárbogárdi járás	Cece-Hardpuszta Előszállás-Kelemenhalom Nagyhantos-Világospuszta Sárbogárd-Alsótöbörzsök Vajta
Székesfehérvári járás	Aba Füle Jenő Nádasdladány Sárkeszi Soponya Tác Velenca

Bár a megyei hírlap – az 1950. évi április 4-ei ünnepségek kapcsán – utólag nem számolt be egyetlen könyvtárvatásról sem, a könyvek és a könyv-

szekrény ünnepélyes átadása feltehetően a legtöbb községben az aznapi program része volt. Biztosan csak azt tudjuk, hogy a 23 hely közül Besenyő volt az, ahol nem történhetett meg az ünnepélyes átadás! A Népkönyvtári Központ ugyanis visszakapta az oda címzett szállítmányát azzal, hogy a cím hibás. A zavart az okozta, hogy a néhány hónapja Besenyő néven alakult telepés községet (neve később Besnyőre változott) a posta még Ercsi-Göböljárás néven tartotta nyilván. A községbe csak a másodszori postára adást követően, április 12-én érkezett meg a könyvszekrény a könyvanyaggal együtt. Könczöl Imre azt javasolta Csiba Szidóniának, a besenyői népművelési ügyvezetőnek, hogy a könyvtár felavatását majd a május 1-jei ünnepség keretében bonyolítsák le.²⁶

További népkönyvtár-szervezések és -avatások

A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár májusi megalapítását követően a *Mácsai Lajosné*²⁷ által vezetett intézmény feladata lett a további népkönyvtárak létesítése. Ennek teljesítésére azonban csak augusztus 1-jével teremtődtek meg a személyi feltételek, ekkor állt ugyanis szervező könyvtárosként munkába *Kocsis István*,²⁸ az időközben Fejér megyéhez csatolt Mezőszentgyörgy korábbi népkönyvtárosa. Az ő feladata volt, hogy személyesen vagy levelezés útján tárgyaljon a községek illetékes személyeivel (párttitkár, tanácselnök, népművelési ügyvezető) a könyvszekrény megfelelő elhelyezéséről, könyvszerető s egyben politikailag is megbízható könyvtáros kijelöléséről. Ez után kerülhetett sor a kezdetben 150-200, később 200-500, könyvtári kötéssel, raktári és letéti lappal, kölcsönzőkártyával ellátott letéti kötet kiküldésére. S ha volt is korábban községi tulajdonú, tehát nyilvános népkönyvtár a faluban, a körzeti könyvtár raktárából kiküldött könyv-

veket új intézményként avatták föl. Ugyanakkor kezdettől fogva létezett az a törekvés, hogy a helyben található korábbi gyűjtemények (az iskolai könyvtárak kivételével) lehetőleg a felavatott új népkönyvtári intézménybe olvadjanak.

A felavató ünnepségnek nemcsak a könyvkölcsönzés és -olvasás lehetőségének a propagálása volt a célja, hanem azt is bizonyítani kellett, hogy ez a könyvtár a párt, a népi demokrácia ajándéka a tömegeknek, a falu dolgozó parasztságának. A szimbolikus aktus azt az üzenetet is közvetítette a résztvevők számára, hogy a kulturális forradalom eredményeként új intézmények keletkeznek, a korábbi népkönyvtárakkal nincs tehát történeti folytonosság. A kialakult koreográfia szerint került sor a székesfehérvári körzet 100. népkönyvtárának felavatására is 1951 júniusában.

Az eseményről a körzeti könyvtár vezetője így számolt be a Népkönyvtári Központnak készített jelentésben: *„A M. D. P. Megyei Pártbizottsággal megbeszélve Alcsút községben a népművelési alosztállyal egyetértésben avattuk fel a századik népkönyvtárat működési területünkön. Alcsúti dolgozók a jó propaganda munkájukért kapták meg a 100-ik könyvtárat, melyet nagy ünnepséggel avattunk fel. A bicskei járási Tanács elnöke tartott ünnepi beszédet és adta át a könyvtárat a község dolgozóinak. Beszédében kihangsúlyozta, hogy Alcsút község szövetkezeti község 90 %-ban és kívánta, hogy a dolgozók a könyvtár látogatásával szélesítsék tudásukat, fejlesszék tovább a szocializmus építését és járjanak továbbra is élen a Szovjetunió vezetete béketábor megerősítésében jó munkájukkal. Az avatáson résztvett és műsorral tette gazdagabbá az avatás ünnepségét a bicskei énekkar, a MNDSZ színjátszócsoport, a vertesacsai »Vörös Október« tszcs táncscoport, csákvári színjátszócsoport és a helyi színjátszó csoport. A könyvtárat Alcsút község dolgozóinak nevében a M. D. P helyi titkára és a tanács elnöke vette át. A körzeti könyvtárat Kocsis István szervezőkönyvtáros képviselte, aki az ünnepség előtt és után a dolgozók között foly-*

tattott agitációval 20 dolgozót beszervezett a könyvtárasok taborába.”²⁹

A Népművelési Minisztérium alaposan kihasználta a könyvtáralapítások agitációs-propaganda lehetőségeit. Egyes politikai szempontból jelentős alkalomra meghatározott számú új könyvtár megszervezését és felavatását rendelte el, hogy ezzel is kihangsúlyozza az aktuális politikai esemény jelentőségét. A túlteljesítés lázában azonban az is előfordult néha, hogy a körzeti könyvtár nem fordított kellő gondosságot a könyvtáralapítás előkészítésére. Például amikor az MDP 1951. februárjában megtartott II. kongresszusa alkalmából a minisztérium által előírt öt helyett a körzeti könyvtár hét népkönyvtár telepítését vállalta fel, a községek egyikeben, Igaron, meglepetéssel konstatálták a 70 kg súlyú könyveket tartalmazó, mindenféle kísérőirat nélküli láda megérkezését. Csak érdeklődő levelükre érkezett meg a körzeti könyvtár tájékoztatása és ígérete arra, hogy hamarosan a *„munkatárs kimegy és a kezelési módot bemutatja.”³⁰*

A korabeli hírlapközlések, illetve a fennmaradt iratok gyakran nem egyezően jelölik meg egy községi népkönyvtár felavatásának/megnyitásának napra pontos dátumát. Például a bicskei könyvtárról a Fehérvári Népszava 1950. augusztus 27-ei száma azt adta hírül, hogy *„az ötéves terv beruházásainak keretében”* a következő héten adják át ünnepélyesen rendeltetésének.³¹ Működését biztosan nem kezdte meg, mert Kocsis István, amikor szeptember 30-án Bicskén járt, azt a tájékoztatást kapta, hogy a könyvtár másnap, október 1-jén nyílik meg.³² A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár jelentése viszont egybekapcsolja a tanácsválasztás propagandájaként október 8-án megrendezett bicskei könyvkiállítását a népkönyvtár avatásával.³³ (A helyzetet csak bonyolítja, hogy a megyében végrehajtott 1949-es könyvtár-felmérés szerint Bicskén, a község tulajdonában már akkor volt egy 175 kötetes népkönyvtár,³⁴ s az már csak a helyismereti kutatók renyhességének tudható be, hogy az ebből az intézményből

kifejlődött mai bicskei városi könyvtár jelenleg 1952-t tekintí alapítási évének.³⁵⁾

Az avatás, valamint a megnyitás dátuma nem mindenütt esett egybe úgy, ahogy ezt Alcsúton láthatuk. A sok példa közül álljon itt most csak kettő. Az egyik Szár község, ahol az 1950. április 4-én felavatott népkönyvtár könyvei hét hónapig, azaz egészen novemberig érintetlenül álltak a szekrényben. *„Ennek oka, – jelenti Tar József népművelési ügyvezető – hogy mind ez ideig semmiféle utasítást nem kaptam sem a könyvtár megindítására, sem a könyvtárkezelésre vonatkozólag. Saját kezdeményezéséből a könyvtárat megindítani nem mertem. Könyvtárosom sincs, mert aki annak idején a könyvtár kezelését elvállalta, közben erről lemondott. Új könyvtárost ezideig még nem tudtam keríteni.”*³⁶

A másik példa pedig Mezőszilas, ahol az 1951 őszen leszállított könyvek az átvétel után visszakerültek abba a ládába, melyben érkeztek. Csak egy év múlva lett a több mint kétszáz könyvből „működő könyvtár” amikor sikerült egy könyvszekrényt szerezni.³⁷

A népkönyvtárak elhelyezése

A zárható könyvszekrény ugyanis nélkülözhetetlen tartozék volt, sőt mondhatni ez „testesítette” meg (természetesen a benne lévő könyvekkel együtt) magát az intézményt! Ezekre az évekre esett a kultúrotthon-építési mozgalom is, s általában bennük otthonra lelt a népkönyvtári szekrény is. Egy-két helyen saját olvasóteremmel rendelkezett a könyvtár. Azonban ahol még nem volt kultúrotthon, ott bizony nem volt könnyű megfelelő helyiséget találni. *„Könyvtár helyiségnek vagy kulák kocsmát vagy más erre a célra megfelelő helyiséget veszünk igénybe (iskola vagy tanácsterem)”* írta Mácsainé az 1951. első negyedévi jelentésében.³⁸

A népkönyvtárak elhelyezése 1950 végén

Iskolában	43
Kultúrotthonban	17
Községi tanácsházán	7
DISZ helyiségében	2
Olvasóteremben	2
Földműves-szövetkezetnél	1
KIOSZ helyiségében	1
MNDSZ székházban	1
Összesen	74

A táblázatban nem szerepel a Székesfehérvári Városi Könyvtár, illetve a Megyei Bíróság fogházának a könyvtára.

Amikor az 1950-53 között alapított népkönyvtárakról beszélünk, akkor tehát kérem a Tisztelt Ifjabbkorú Kollégákat, hogy ne egy könyvekkel teli terem jelenjék meg képzeletükben, hanem egy szekrény egy szobában, melynek hetenként egyszer vagy kétszer kinyitják az ajtaját.

A könyvszekrényekről a Népkönyvtári Központnak kellett volna minden esetben gondoskodnia. Igen helyes volt a központi ellátás koncepciója, de a gyakorlati megvalósítás rendkívül pazarló módon történt. Például a bodajki népkönyvtárnak szánt könyvszekrényt nem valamelyik dunántúli üzem, hanem a Szegedi Bútorgyár gyártotta le. A papírba csomagolt 65 kilós szekrény 1950 decemberében a szegedi vasútállomásra Cegléd, Budapest és Székesfehérvár állomásokon keresztül – 295 kilométert utazva – egy hét múlva érkezett meg a bodajki állomásra.³⁹ A Népkönyvtári Központ nem tudta el látni később a megnövekedett igényeket, több helyen a községi tanács adta oda valamelyik kimustrált szekrényét, vagy még ez sem jutott, s akkor a könyveket nem lehetett polcra helyezni, a művek

holt anyagként heverték egy ládában – amint azt Mezőszilas esetében is láhattuk.

A népkönyvtárak állománya

Viszont éppen Mezőszilas az egyike azoknak a községeknek, ahol pontosan tudjuk, hogy mely művek képezték az alapító állományt.⁴⁰

A Mezőszilasi Népkönyvtár állományának megoszlása

Szépirodalom	89 db	43 %
Szakirodalom	119 db	57 %
Összesen	208 db	100 %

A Mezőszilasi Népkönyvtár szépirodalmi műveinek a megoszlása

Típus	Db	arány
Magyar klasszikusok prózai vagy vegyes műve	12	14 %
Magyar klasszikusok verseskötete	5	6 %
Magyar kortársak prózai vagy vegyes műve	34	38 %
Magyar kortársak verseskötete	4	4 %
<i>Magyar szerzők összesen</i>	55	62 %
Orosz-szovjet írók műve	24	27 %
Egyéb külföldi szocialista, kommunista írók műve	4	4 %
Nyugati klasszikus írók műve	6	7 %
<i>Külföldi szerzők összesen</i>	34	38 %
Összesen	89	100 %

A klasszikus magyar prózairodalmat Eötvös Károly, Jókai, Mikszáth és Móricz Zsigmond néhány regénye képviselte, ezek egészültek ki Kölcsey nemrég megjelent válogatott műveivel. A háború előtti hazai költészetet Ady és József Attila válogatott versei, Arany János válogatott balladái és Bolond Istók-ja reprezentálta.

A kortárs magyar irodalom szinte kizárólag 1950-ben vagy 51-ben megjelent művekből állt.

Az európai nagyrealizmus Andersen Nexøvel volt jelen, Defoe, Molière, Swift és Thackeray egy-egy művén kívül a szépirodalom bő egynegyede orosz vagy szovjetunióbeli szerző munkája volt.

A Mezőszilasi Népkönyvtár szakirodalmi műveinek a megoszlása

ETO főosztályok	db	Arány
0 Általános művek	1	1 %
1 Filológia. Bölcelet	-	-
2 Vallás. Teológia. Bölcelet	2	2 %
3 Társadalomtudomány	36	30 %
4 Nyelvtudomány. Filológia	3	2 %
5 Természettudományok	30	25 %
6 Alkalmazott tudományok	36	30 %
7 Művészetek	1	1 %
8 Irodalom	1	1 %
9 Földrajz. Életrajzok. Történelem	9	8 %
Összesen	119	100 %

A szakirodalmi művek több mint fele (66 %), vagy a szerzője révén, vagy a témája vonatkozásában Szovjetunióhoz kötődött. A társadalomtudományi művek egynegyedének (9 db-nak) Lenin vagy Sztálin volt a szerzője. A természettudományi szakba

tartozók nagy részét a Természettudományos kis-könyvtár sorozat ismeretterjesztő füzetei tették ki. Jó arányban szerepeltek a mezőgazdasági témájú művek (24 db), igaz, közülük egynek a rizstermesztés, egy másiknak pedig a gyapottermesztés volt a témája. Mindkét földrajzi vonatkozású könyv a Szovjetunióról szólt, az egyetlen életrajzi Sztálinról, a hat történelmi mű viszont mind magyar vonatkozású volt.

A körzeti könyvtár által összeállított mezőszilasi könyvállományt – tematikáját és arányait tekintve – nyugodtan mondhatjuk tipikusnak. Természetesen a kiküldött könyvtári anyag összetétele és mennyisége településenként eltérő volt. Ott, ahol jól szervezték meg a könyvtár propagandáját, a mennyiség okozhatott problémát: *„Ha nem hozzák be a kiadott könyveket jövő héten, nemigen lesz válogatni való”* – írta a körzeti könyvtárnak *Zenálkó Etel* tanítónő, hercegfalvai népművelési ügyvezető, egy héttel a könyvtár 1951. február 26-ai, ünnepélyes megnyitása után,⁴¹ pedig a könyvtár induló állománya a szocialista községnek kijáró 500 kötet volt.⁴²

A könyvtárszervezés üteme hullámzó volt. Amikor a minisztérium által 1950-re előírt tervet (körzetenként 80 könyvtár) kellett teljesíteni, akkor a kampányba a megyei tanács népművelési alosztálya is besegített. Az alosztály élén akkor a már korábban említett Könczöl Imrét találjuk, akinek irányításával 1950 szeptemberének végén egyidejűleg nyolc helyen,⁴³ majd november második felében további 22 helyen történt meg az új könyvtárak felállítása.⁴⁴ A körzeti könyvtár további szervezőmunkájának eredményeként 122 népkönyvtár jött létre, de ezek között volt gépállomásra, állami gazdaságba, fogházba telepített könyvtár is. A körzeti könyvtár megszűnésével a népkönyvtárak felügyelete, ellátása az 1952 augusztusában alakult megyei könyvtár feladata lett. A Könczöl Imre vezette megyei könyv-

tár folyamatos szervezőmunkája eredményeként 1953-ra gyakorlatilag minden községben és jelentősebb külterületi lakott helyen ott volt és működött a megyei, illetve a járási hálózatba integrált nyilvános települési könyvtár.

Az állam által az 1950-es évek környékén alapított népkönyvtárak azonnal egy fenntartó-ellátó hálózat részévé váltak, s ez által „intézményesültek”. Voltak települések, melyek valóban első közkönyvtárakat üdvözölhették a körzeti könyvtárból odaérkező könyvekben, de voltak olyan települések, ahol az új népkönyvtár-avatás előtt ki kellett selejtezni az egykori népkönyvtárunk kedvelt, de politikailag nem aktuális olvasmányait. Mindezek a történetek azonban valószínűleg már feledésbe mentek. Azt tapasztalom ugyanis az örvendetesen szaporodó településtörténetek forgatásakor, hogy közkönyvtárainknak, különösen a kisebb települések nyilvános könyvtárainak hiteles keletkezéstörténete még nem vált a közös emlékezet részévé, meg sem említődik a település eseményeinek a tárgyalásakor. Ennek pedig csak az lehet az oka, hogy a megyében sok helyütt még nem történt meg az alapítások dokumentumainak a felkutatása és forráskritikai feldolgozása, a hiteles keletkezéstörténet rögzítése és megismertetése.

Tanulmányomban Fejér megye könyvtártörténetének eddig jórészt feldolgozatlan korszakáról, a népkönyvtár-alapítások időszakáról óhajtottam áttekintést nyújtani. A mai települések nyilvános könyvtáraivá fejlődtek ezek az egykori 150-500 kötetes népkönyvtárak, melyeket az 1950-es évek elején eredetileg azzal a céllal létesítettek, hogy meghatározott eszmeiségű könyveket juttassanak el – kizárólagos olvasmányként – a „széles tömegekhez”. A települési népkönyvtárak többségükben túlélték az ideológia diktatúráját, és túlélték az ideológia hegemoniáját is. Tudjuk, hogy a nyilvános közkönyvtár (public library) létrehozásának valódi célja az volt egykoron, hogy a közösség tagjai szabadon hozzáférhessenek a kulturált szórakozást, az önművelést

biztosító bármely dokumentumhoz, információhoz. Ezt tették a települési könyvtárak, amikor már lehetett, ezt teszik ma is, és kívánom, hogy – eredettörténetük biztos ismeretében – ezt tegyék a jövőben is.

JEGYZETEK

Rövidítések

FML Fejér Megyei Levéltár
VMMK ir. Vörösmarty Mihály Megyei
Könyvtár irattára

1. Filozófiai kislexikon. 4. kiad. Budapest : Kossuth, 1976. p. 198.
2. Nyolc fejérmegyei falu kapott villanyt Sztálin elvtárs születésnapján. In: Fehérvári napló, 1949. dec. 24. p. 5.
3. Szolgátság helyén virágzó élet. Fejér megye múltja, jelene és jövője. Írta és összeáll. a Fejérmegyei Néplap szerkesztőségének munkaközössége. Székesfehérvár, 1953. p. 43.
4. Könczöl Imre (Füle, 1918. nov. 11. – Veszprém 1990. máj. 23. Sírja Várpalotán van.) 1949 februárjától a Fejér Vármegyei Szabadművelődési Felügyelőség, majd az utódhivatalok: a Fejér Megyei Népművelési Központ, illetve a Fejér megyei Népművelési Központ vezetője. 1950 augusztusában kapta meg kinevezését a Megyei Tanács VB Oktatási és Népművelési Osztály Népművelési alosztálya, később a vb Oktatási és Népművelési Osztályának vezetésére. 1951 augusztusától az önálló Népművelési Osztály vezetője lett. Ebből az állásából még az év októberében felmentették, s 1951 novemberétől a Székesfehérvári Városi Könyvtár, majd 1952 augusztusától a Megyei Könyvtár vezetője. Az 1956-os forradalom alatti tevékenységéért 1957-ben letartóztatták és elítélték. 1958 augusztusában történt kiszabadulása után biztosítási ügynök, majd 1963-tól a várpalotai városi könyvtár igazgatója 1980-ig, nyugdíjba vonulásáig. – Könczöl Imre: „Haldokló hattyúm – szép emlékezet.” Morzsák – adalékok a Fejér Megyei Könyvtár őskorához. In: Fejér megyei könyvtáros, 1977. 2. sz. p. 5-23. – Könczöl Imre: Emberként a zajló világban. In: Veszprém Megyei Könyvtár évkönyve, 1987. p. 156-177. – Turainé Matzkó Emma: Élettörténelem. Portrévázlat Könczöl Imréről. In: Könyvtáros, 1989. 6. sz. p. 351-353. – [Tóth György Ist-

ván]: In memoriam Könczöl Imre. In: Fejér megyei könyvtáros, 1990. 1. sz. p. 57-59. – Halász Béla: A nagy út véget ért... In: Könyvtáros, 1990. 10. sz. p. 661-612. – Kéglí Ferenc: Adalékok Könczöl Imre fehérvári éveire. /Fejér Megyei Tanács, Székesfehérvári Városi Könyvtár./ 1949-1952. In: Fejér megyei könyvtáros, 1998. 4. sz. p. 7-11.

5. Könczöl Imre: „Haldokló hattyúm – szép emlékezet.” Morzsák – adalékok a Fejér Megyei Könyvtár őskorához. In: Fejér megyei könyvtáros, 1977. 2. sz. p. 5-23.
6. Magyarország helységnevtára 1944. Budapest, 1944. p. 19.
7. Magyar Minerva. 5. köt. 1912-1913. Budapest, 1915. p. 367. – Magyar Minerva. 4. évf. 1904-1911. Budapest, 1912. p. 524. – Fejér vármegye. Szerk. Schneider Miklós, Juhász Viktor. Budapest, 1937. p. 526. – Magyarországi társas- és közművelődési körök, kereskedelmi-, ipari és gazdasági szakegyletek, valamint dal- és zeneegyesületek címtára. Összeáll. Koczányi Béla. Kassa, 1899. p. 90. – Fejér vármegye és Székesfehérvár szabad királyi város általános ismertetője és címtára az 1931-32. évre. Főszerk. F. Szabó Géza. Budapest, 1932. p. 294.
8. Szirbik Ferenc: Fejér vármegye, alispáni jelentés 1945. évről. Székesfehérvár, 1946. p. 38-39.
9. Sebestyén Géza: Falusi könyvtárak. In: Új szántás, 1947. 2. sz. p. 101-104.
10. Sebestyén Géza: Falusi könyvtárak. In: Új szántás, 1947. 2. sz. p. 101-104.
11. Voit Krisztina: A magyar közgyűjteményrendszer történetének vázlata a századfordulótól 1949-ig. 1-2. In: Magyar könyvszemle, 1992. 1. sz. p. 23-43., 2. sz. p. 139-156. – Tóth Gyula: A megyei könyvtári hálózat problémátörténete. In: Könyvtári figyelő, 1992. 4. sz. p. 660-673. – Voit Krisztina: A közművelődési könyvtárak és a megyei könyvtárak eszmétörténeti problémái. In: Fejér megyei könyvtáros, 1993/2-1994/1. p. 6-20.
12. Tóth Gyula: Tévút vagy torzó? In: Könyvtári figyelő, 2000. 1-2. sz. p. 39-64.
13. Tóth Gyula: Tévút vagy torzó? In: Könyvtári figyelő, 2000. 1-2. sz. p. 39-64.
14. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium határozata: tíz körzeti könyvtár elállítása, egyenként 6 ezer – 6 ezer kötetel. 1947. szept. 18. [Röplap.] Sárospatak, Sárospataki Szabadművelődési Akadémia, 1947.
15. Fejér megye 1947. október 31. A Fejér megyei alispán a törvényhatóság állapotáról jelent. In: Források a népi demok-

- ratikus átalakulás Fejér megyei történetéből. 1945-1948. Szerk. Élő Zoltán, Farkas Gábor. Székesfehérvár : MSZMP Fejér Megyei Bizottsága, 1976. p. 241-270. (A körzeti könyvtárról: p. 266.)
16. FML XXIV-501. 16. doboz. Szabadművelődési Felügyelőség iratai 1949. K-Sz. 1756/1949., 1798/1949.
17. Kraus, Wolfgang: Kultúra és hatalom. Budapest: Európa, 1993. p. 43.
18. Orosz-magyar könyvészeti szakszótár. Összeáll. az Országos Könyvtári Központ munkaközössége. Budapest : Országos Könyvtári Központ, 1951. p. 114.
19. Sebestyén Géza: A népkönyvtárak szervezete a Szovjetunióban. In: Új szántás, 1948. 5. sz. p. 267-270. – Lenin: Könyvekről, könyvtárakról. Budapest : Kossuth, 1971. p. 228.
20. Szép ünnepségen adták át rendeltetésének a székesfehérvári körzeti könyvtárat. In: Fehérvári napló, 1950. máj. 23. p. 2.
21. FML XXIV-501 19. doboz. Fejér megye Szabadművelődési Felügyelőjének iratai. 1949. 379/1950. (A Fejér Vármegyei Szabadművelődési Felügyelőség neve ekkora már Megyei Népművelési Központra változott. A korábbi szabadművelődési ügyvezetői tisztség megnevezése is 1950. február elejéig népművelési ügyvezető volt, ezt követően viselték a munkatársak a népművelési ügyvezető címet.)
22. Január közepén átadják rendeltetésének a székesfehérvári körzeti könyvtárat. In: Fehérvári napló, 1950. jan. 1. p. 4.
23. A székesfehérvári körzeti könyvtár megnyitása elé. In: Fehérvári napló, 1950. jan. 11. p. 3.
24. FML XXIV-501 19. doboz. Fejér megye Szabadművelődési Felügyelőjének iratai. 1949. 379/1950.
25. 1950. évi 10. számú törvényerejű rendelet április 4-ének, Magyarország felszabadulása napjának nemzeti ünnepé nyilvánításáról. In: Nehéz esztendőkről krónikája. 1949-1953. Dokumentumok. Szerk. Balogh Sándor. Budapest : Gondolat, 1986. p. 236.
26. FML XXIV-501 19. doboz. Fejér megye Szabadművelődési Felügyelőjének iratai. 1949. 379/1950.
27. Mácsai Lajosné szül. Kátai Zsuzsanna (Szentés, 1907. dec. 15-1981. máj. 30.) A Népművelési Minisztérium hathetes könyvtárosképző tanfolyamának elvégzése után, 1950. márc. 15-étől a Székesfehérvári Körzeti Könyvtár vezetője. A körzeti könyvtár megszűnte után rövid ideig még a Fejér Megyei Könyvtárban dolgozott. – FML XXI-24. Mácsai Lajosné. – VMMK ir. 865-5/1/1952. – VMMK Kisnyomtatvány-gyűjtemény. Mácsai Lajosné gyászjelentése.
28. Kocsis István (Makó, 1907. máj. 17-?) 1949 áprilisától 1950 júliusáig a mezőszentgyörgyi népkönyvtár könyvtárosa. 1950-ben hathetes könyvtárosképző tanfolyamot végzett. 1950. augusztus 1-jétől a Székesfehérvári Körzeti Könyvtár szervezőkönyvtárosa. A Fejér Megyei Könyvtár megalakulása után annak munkatársa. Könyvtárosi munkaviszonya 1952. dec. 17-én szűnt meg. – FML XXI-24 Kocsis István. – VMMK ir. 865-5/1/1952.
29. VMMK ir. 189/1951.
30. VMMK ir. 81/1951.
31. Kétszáz kötetes népkönyvtárat nyitnak Bicskén. In: Fehérvári napló, 1950. augusztus 27. p. 4.
32. FML XXIV-501/10. doboz. Kocsis István útijelentései.
33. VMMK ir. iktatószám nélkül/1950. A tanácsválasztásokkal kapcsolatos feladatok.
34. FML XXIV-501/16. doboz 1949. K-Sz.
35. Könyvtári Minerva. 1996. Budapest : OSZK-KMK, 1997. p. 493-495.
36. VMMK ir. 1950. Könyvtárak kérdőívei és adatszolgáltatásuk. 7. Szár
37. VMMK ir. 281/1951., 173-14/1952., 8652-2/1952.
38. VMMK ir. 101/1951.
39. VMMK ir. 3/1951.
40. VMMK ir. 48/1952.
41. VMMK ir. 55/1951.
42. VMMK Ir. 80/1951.
43. VMMK ir. 88/1950.
44. FML Fejér Megyei Tanács V. B. IX. Oktatási és Népművelési Osztály iratai. 1326/1950.